

Dudás Anikó

PPKE BTK (Piliscsaba)

Hivatkozások a bölcsészet- és társadalomtudományokban: MTMT – tudományos követelményrendszerek – bibliográfiai szempontok

1. Bevezetés¹

A tudományos tevékenység bemutatásának, jellemzésének kiemelkedő szegmense a publikációk jegyzéke és a közleményekre kapott hivatkozások. Ezek az adatokat többféle szempontból, többféle keresztmetszetben támaszthatják alá a kutatói/kutatási tevékenységet és különféle elemzésekre is szolgálhatnak a bibliometriában, a tudományometriában, illetve az intézményi, ágazati, országos és más hatókörű tudománymenedzsmentben.

Az intézményben folyó tevékenység bemutatásához az ott dolgozó személyek publikációs listáit felhasználhatják a szokásos éves és kutatási beszámolókhöz, az elszámolásokhoz vagy az új tervek kialakításához. A publikációs és idézettségi adatok szerepet játszanak pályázatoknál, akkreditációs eljárásoknál, fokozatok megszerzésénél, alkalmasság bizonyításánál, előmeneteli kérelmeknél, intézményi és országos értékeléseknél. Az adatszolgáltatás szempontjából pedig alapvető követelmény a statisztikai adatszolgáltatás lehetősége, a naprakészség, a hitelesség, az ellenőrizhetőség, a tudományos követelményrendszereknek való megfelelés.

A tudományos tevékenységet összefoglaló személyi bibliográfiák és hivatkozási jegyzékek nyilvántartása és összesítése iránti igény szemlátomást nő. Egy 2008-ban megjelent cikkemben tömören összefoglaltam a publikációs és idézettségi adatok legjellemzőbb sajátosságait a bölcsészet- és társadalomtudományos területeken és ismertettem a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán (PPKE BTK) 2002 óta épülő adatbázis és web-szolgáltatás bibliográfiai gyakorlatát, amelyet folyamatosan alakítottak az erősödő adatszolgáltatási igények. Akkoriban reményeim között szerepelt „egy országos publikációs nyilvántartó és archiváló rendszer fölállítása és integrált építése [...], amely egyszersmind megkönnyítheti a tudományértékelők és a tudomány szervezők dolgát, takarékosabb adatvagyon-gazdálkodást tehet lehetővé, egyúttal sok párhuzamosan végzett munkától kímélhetné meg a könyvtárosokat és a fenntartókat [...]”²

Most arról számolhatok be, hogy ami még öt évvel ezelőtt merész vágyálomnak tűnt, mára megvalósulni látszik a 2009-ben újtárra indított Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) rendszerével. Intézményünk 2010 folyamán vette használatba az MTMT rendszerét, részben az adatok átköltöztetésével, részben a más intézményeknél is dolgozó munkatársak intézményi hozzárendelésével, továbbá azoknak a főállású, kutatómunkát is végző oktatóknak az MTMT-s regisztrálásával, akikre vonatkozóan korábban a kari adatbázisban még nem szerepeltek publikációs adatok.

Az MTMT új dimenziót, új terepet jelent, és egyben alkalmazkodóbb szemléletet tesz szükségessé a bibliográfiai munkában, a kutatók/oktatók részéről pedig szélesebb körű bibliográfiai kultúra elsajátítását teszi szükségessé. A természet- és alkalmazott

¹ A jelen íráshoz felhasználtam a többszörös (ismétlődő) idézetekkel kapcsolatos, az MTMT Bibliográfiai Szakbizottsága számára készített, 2012 februárjában megtárgyalt összefoglalóm egyes részleteit.

² Dudás (2008), p.120.

tudományokban széles körűen ismertek a nemzetközi tudományos folyóiratcikket indexelő szolgáltatások és az azokon alapuló bibliometriai mértékegységek, amelyeket a valamikori Institute for Scientific Information (ISI) – a mai Thomson Reuters – vezetett be. A bölcsész- és társadalomtudományok viszont nem sok hasznát veszik a főként globális érdeklődésre számot tartó hivatkozási indexelő adatbázisoknak, a kutatók többnyire nem ismerik a hivatkozási indexelési eljárásokat, sem a hivatkozási adatok kezelésének szokásrendjét. A következőkben az ebből eredő bizonytalanságokra hívnám fel a figyelmet, ugyanakkor a két területen a szerzők tudományos közleményeinek fogadtatását jelző művek bibliográfiai dokumentációjára vonatkozóan szeretnék javaslatot tenni az árnyaltabb adatfelvétel lehetőségére, a szorosabb értelemben vett idézéseken kívül más utalási kategóriák megkülönböztetésével.

2. A bibliometriai mértékegység: a publikáció bibliográfiai tétele

Mind a publikált művek mind a hivatkozó művek bibliográfiai adatokkal írhatók le és tarthatók nyilván. A könyvtári feldolgozásban, a nemzetközi szabványokat követve, a leírás egysége egy-egy mű *megjelenési formája*, azaz az észlelhető formában testet öltött mű.³ Köznapiban szólva, ez a *publikáció*, a *kiadvány*, egy mű adott *kiadása*, egy *kötetben* megjelent *fejezet* vagy *tanulmány*, egy *folyóiratban* megjelent *cikk* stb. Ha egy publikáció valamely dokumentum részeként jelent meg, akkor a bibliográfiai leírás két részből áll: a *részdokumentum* leírása (az analitikusan feltárt részegység) összekapcsolódik az *egész dokumentumot* leíró rekorddal, bibliográfiai tétellel.

A hivatkozott (idézett) művek bibliográfiai adatokkal való azonosításához ugyanolyan leírásokra van szükség, mint a hivatkozó (idéző) művek esetében.

A könyvtári gyakorlatban a különféle adathordozókon megjelenő monografikus kiadványok⁴ leírása valamint az analitikus leírásokkal reprezentált részdokumentumok – a gyűjteményes kötetek tanulmányai, a folyóiratok cikkei stb. – feldolgozása bejárodott módszer. A szerzői publikációk leggyakrabban előforduló típusainak megkülönböztetése és értelmezése viszonylag egységes a különféle akadémiai követelményrendszerekben és a szerzők sajátkezűleg összeállított bibliográfiáiban is. Nem mondható el ugyanez, legalábbis egyes „puhább” területeken, a hivatkozásokról.

2.1 A dokumentációs gyakorlat

Garfield

Eugen Garfieldtől ered a *hivatkozások* (pontosabban: a *hivatkozott dokumentumok*) szisztematikus indexelésének módszere. Az eljárás alapelve: a tudományos irodalom

³ Az IFLA munkacsoportja által kidolgozott bibliográfiai rekordok funkcionális modelljében a szellemi alkotásokat négy különböző absztrakciós szinten megkülönböztetett entitással jellemzik, ezek a *mű* (work), a *kifejezési forma* (expression), a *megjelenési forma* (manifestation) és a *példány* (item). L. hozá *Functional requirements for bibliographic records: final report / IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records*. 1998. Amandated, corrected, 2009. <<http://www.ifla.org/VII/s13/frbr/>>;

⁴ „Monografikus kiadvány: egyetlen részben vagy véges számú részletben teljes, illetve teljessé tenni kívánt forrás” (az eredeti angol nyelvű meghatározás: „monographic resource: a resource that is complete in one part, or intended to be completed within a finite number of parts”), l. *ISBD: International standard bibliographic description*. Consolidated edition. München: Saur, 2011. (IFLA series on bibliographic control, 44), Appendix E.

indexelése az ugyanezt az irodalmat idéző közleményekkel.⁵ 1964-ben az először megjelenő Science Citation Index ezt a módszert alkalmazta. Henk F. Moed összefoglalásában olvashatjuk: az idézések indexelésével a cikkek címére alapozó természetes nyelvű tartalmi információ-keresési lehetőségek tágulnak ki, s a hivatkozott irodalomlista indexelő kifejezések formájában is hasznosulhat. Garfield az idézett művet a tartalom (módszer, fogalom, termékeny hipotézis, adat) specifikus szimbolizálásának tekintette. Az idéző cikk (amelyet a hivatkozási index segítségével találunk meg) és az idézett cikk között tartalmi relevancia van, a hivatkozásokra pedig mint deskriptorokra vagy indexelő terminusokra is tekinthetünk.⁶

Garfield bibliográfiai technikája a cikkek megkülönböztetése és összekapcsolása kétféle státusz alapján, az adatfelvételt kiegészítve az idéző cikk típusának megkülönböztetésével:

- (i) idéző cikk (a publikált cikk, amely más közleményeket idéz)
- (ii) idézett cikk (az a cikk, amelyre az idéző cikk hivatkozik)
- (iii) az idéző cikk típusait megkülönböztette: eredeti, összefoglaló, ismertető, kivonat, szabadalom, fordítás stb.⁷

Garfield lényegében az olvasás nélküli gyors indexelés módszerét dolgozta ki, amely elsősorban a cikkekhez felhasznált szakirodalom – a közölt bibliográfia – alapján tárja fel a cikkek, folyóiratok, szerzők stb. közötti hivatkozási hálót és a tematikai összefüggéseket, miközben az adatokból egyéb tudománykommunikációs vonatkozások is feltárhatók.

Price

Derek de Solla Price a bibliometria alapozó egységéről és tudománymérési módszeréről megállapítja: a bibliometria tudománymérési módszere a „cikkek, szerzők, felfedezések összeszámlálása,”⁸ és a "publikáció mint kvantum ... állandónak tekinthető."⁹ Számunkra ezzel felhívja a figyelmet arra, hogy a mérést alapozó egység (metron) a *publikáció*, mind a közlemény számbavételénél, mind a közleményre hivatkozó publikációk esetében.

A mérés alapegysége

A mérés alapja tehát a *publikáció* (a mű megtestesült formája), illetve annak reprezentánsa, a bibliográfiai tétel, mind a közlemény számbavételénél, mind a közleményre hivatkozó

⁵ A *hivatkozó/hivatkozás* valamint *idéző/idézés* szavakat és származékaikat szinonimikus kifejezéseként használom. A hazai könyvtári szabványok sorában az ISO 690:1987 nemzetközi szabvány honosított változata, az MSZ ISO 690: 1991 *Bibliográfiai hivatkozások* szabványajánlás foglalkozik a hivatkozások bibliográfiai leírásával. Itt különbség van a kétféle terminus között: a szabvány a „hivatkozás” terminust a hivatkozott dokumentumra, a bibliográfiai hivatkozásokra (tételekre) vonatkoztatja; az „idézés” pedig „a bibliográfiai hivatkozás olyan rövid formája, amely vagy kerek zárójelben a szövegen belül, vagy lábjegyzetként a lap alján, vagy egy fejezet végén, vagy a teljes szöveg végén van közölve. Az idézés lehetővé teszi annak a kiadványnak az azonosítását, ahonnan a szövegben idézett szöveg vagy egy kifejtett gondolat stb. származik és meghatározza ezek pontos helyét a forráskiadványban. (9.1 bekezdés, p. 19.) Mindkét esetben a forrás megjelölését érti rajta a szabvány: az egyik esetben a hivatkozott dokumentum leírása hosszabb, bibliográfiai tétellel történik; a másik esetben rövidebb, azonban a hivatkozott szöveghely jelölésére is kiterjed (például Szerző, év, oldalszám)

⁶ Moed, Henk F.: Citation analysis in research evaluation. Dordrecht (Netherlands) : Springer, 2005., p. 12.

⁷ Garfield, Eugene: Citation indexes for science : a new dimension in documentation through association of ideas. *Science*, 122 (3159) (1955), p. 111. <http://garfield.library.upenn.edu/papers/science1955.pdf>

⁸ Price, Derek de Solla: *Kis tudomány, nagy tudomány*. Budapest : Akad. K., 1979. (Korunk tudománya), p. 142. Eredeti: 1963.

⁹ Uo.

publikációk esetében. Ez maradt mind a mai napig a bibliometriai dokumentálás *de facto* szabványos mérési egysége.

A hivatásos indexelő/referáló szolgáltatásoknál bevett módszer az indexelésre érdemesnek tartott folyóiratokban közölt cikkek mint *hivatkozók/idézők (a)* és a cikkekben *hivatkozott/idézett művek (b)* módszeres feltárása és összekapcsolása. Az eljárás a következő tételek összekapcsolásából áll:

$$\text{hivatkozó/idéző mű (a) + hivatkozott/idézett mű(vek) (b)}.$$

Az MTMT koncepciójában és adatbázis architektúrájában megfordul a szempontok sorrendje. A szerző idézhető vagy idézett műveihez kapcsolódnak az idéző művek tételei, s ez gyökeresen más adatgyűjtési technikát és szemléletet feltételez. A képlet:

$$\text{idézett mű (b) + idéző mű(vek) (a)}.$$

3. Mire történik a hivatkozás? Bibliográfiai szempontok

3.1 Formai szempont

Hivatkozni lehet

(1) a kiadvány **egészére (egy műre)**

Például egy könyvre. Egy műre, amelyik könyv formájában jelent meg A bibliográfiai leírás: monografikus.

(2) a kiadvány egy **önálló részére (egy műre)**

Például egy könyvfejezetre vagy folyóiratcikkre. A mű ekkor egy kötet részeként vagy egy folyóiratban önálló címmel, önálló műként jelent meg. A bibliográfiai leírás: analitikus, a következő főbb elemekkel:

a részegység leírása + a befoglaló dokumentum (kötet) leírása és hozzákapcsolása a részegységhez, például az „in” formulával összekötve a részt-egészt.

(3) a kiadvány egy **meghatározott helyére (egy mű részére)**

Ez utóbbi esetben a bibliográfiai leírás technikája ugyanaz, mint (1) vagy (2) esetében + (3) a két, különböző bibliográfiai szintű leírás kiegészül egy következő lépcsőfokkal: a hivatkozási hely oldalszámával vagy másképpen megadott pontos szövegbeli, dokumentumbeli helyével.

A tudományos írásművekben, a bölcsészet- és társadalomtudományokban, általában alapkövetelmény a hivatkozási apparátus konkrét szöveghelyekre, oldalszámokra visszavezethető hivatkozási módja. Ugyanakkor – inkább társadalomtudományos területeken – olyan dolgozatokkal is találkozni lehet, amelyek csak mű-szinten hivatkoznak, szöveghelyek megjelölése nélkül.

Megjegyezzük még, hogy az indexelés szempontjából előnyösebb, ha a dolgozatok végén a hivatkozott művekről strukturált, összefoglaló bibliográfia is megjelenik. A szövegben

strukturálatlanul megbúvó rejtett hivatkozások bibliográfiai azonosítása, feltárása és formalizálása nehézségekkel járhat.

3.2 Tartalmi szempont

„Gondoljunk közben arra is, hogy milyen részt idéz az idéző. Ha mondjuk két tézisemet idézi ugyanabból a szövegemből, az más, mintha ugyanazt idézné kétszer”¹⁰ – jegyezte meg egy kutató egy rövid körkérdés nyomán. A felvetés viszont már a tartalmi szempontokhoz vezet. Tartalmilag eredményre, új megállapításra, tézisre, módszerre stb. hivatkozunk (ha valódi hivatkozásról van szó), ez a tény felfedetlen és strukturálatlan marad a hivatkozások számbavételénél. Hivatkozni szokás udvariasságból, tiszteletből stb. is, ezek nem valódi hivatkozások – de nincsenek megkülönböztetve a mechanikusan lejegyzett, pusztán formai elemekből építkező hivatkozási listákon. A hivatkozások tartalmi elemeinek elkülönítése, értékelése, súlyozása, a hivatkozott közlemény újszerűségére, eredetiségére vonatkozó reflexiók vagy a jelentőségük megítélése tartalmi elemzést igényel, s ez szakmai értékelési feladat marad. A tartalmi elemekre formális megjelenésük szerint hivatkozunk, ez a dokumentálási forma elsősorban a visszakereshetőséget, az ellenőrizhetőséget segíti.

4. Az akadémiai doktori szabályzat követelményei

Az MTA Doktori Szabályzat¹¹ egyik alapkövetelménye a kiemelkedő kutatói munkásság bemutatása.

„[a kutató] tudományos szakterületének mértékadó hazai és nemzetközi körei előtt elismert, jelentős visszhangot kiváltó kiemelkedő tudományos kutatói munkásságot fejt ki” (1.§ e)

A munkásság jellemzéséhez a 25.§ 6. bekezdésének g és h pontja foglalkozik a publikációs tevékenységről szóló dokumentációval. Az akadémiai doktori eljárás kérelméhez a publikációs és idézettségi adatokat jegyzék formájában és számszerűsítve is mellékelni kell:

„g) a kérelmező valamennyi tudományos publikációjának jegyzékét, külön feltüntetve azon munkákat, melyek a tudományos fokozat megszerzését követő időszak kutatói munkájának eredményei [...],

h) a kérelmező tudományos publikációira való hivatkozások jegyzékét [...]” (25.§ 6.)

A tudományos osztályok egyes szakbizottságai speciális követelményrendszerekben határozzák meg az adott szakmai ágazatban támasztott feltételeket, például a minimális közleményszámot és a publikációkra kapott hivatkozások számát; a közlemények elvárt típusait és színvonalát, valamint a kutató eredményeinek fogadtatásáról tanúskodó hivatkozásokat. Megjegyezzük: a követelményrendszerben nem szerepel a „hivatkozás” pontosabb definíciója. A szakbizottságok aktuális követelményeinek átvizsgálása során

¹⁰ Intézményemben végzett véleménygyűjtés alapján (2012. január).

¹¹ A Magyar Tudományos Akadémia Doktori Szabályzata (hatályos 2011. december 6-tól)

http://mta.hu/cikkek/?node_id=25995

viszont kiderül, hogy a „hivatkozás” szó nem nyer egységes értelmezést és a hivatkozások számlálásának módszerében is eltérések vannak.

4.1 Sztenderd mű–művet idéz felsorolás

Azok a szakterületek, amelyek az adatok összesítésére alapforrásként a nemzetközi indexelő szolgáltatásokat használják, a sztenderd *mű–művet* idéz felsorolást és számlálást alkalmazzák. Sztenderd értelemben vett hivatkozásszámlálás történik azokon a szakterületeken, ahol az osztályok, illetve a bizottságok anyagában „citációs indexet”, „citációs jegyzéket” említenek, megnevezik a hivatkozási adatok figyelembevételéhez használt indexelő forrást, illetve egyértelműen megfogalmazzák, hogy idéző művenkénti rendszert várnak el. Ez egyben azt is jelenti, hogyha egy hivatkozó mű a szerző több művét hasznosítja, akkor a hivatkozó mű a szerző valamennyi hivatkozott művénél megjelenik.

A bibliometriai mutatók a művenkénti metronra alapoznak, s a művek mennyiségi mutatóiból valamint a megállapítható viszonyításokból és relációkból vezetik le számításaikat.

4.2 Rendhagyó, az idézés szöveghelye szerinti számlálás

A bibliometriai szabványtól eltérő hivatkozásszámlálás a jelenlegi MTA tudományos bizottsági követelményrendszerekben az I. Osztály habitusvizsgálati tudománymerési követelményeiben, a művelődéstörténet és a zenetudomány tudományos bizottságának speciális szempontjai között, valamint a II. Osztálynál a történelemtudomány követelményeinél jelenik meg expliciten.¹²

A bibliometriai szabvány szempontjából rendhagyó, a szöveghely szerinti idézésen alapuló számlálás átugorja azt a bibliográfiai entitás-szintet és kérdést, hogy *egy műre hány másik mű* hivatkozik. A számítás alapja a szöveghelyenkénti idézés, az a hely, ahol a hivatkozás a kiadvány egy **meghatározott helyén (egy mű részére)** történik (ld. fent 3.1.(3)).

A séma: 'egy művet ennyi-és-ennyiszor említenek a művek', ami azt is jelenti, hogy nem tudjuk mennyi műben történt hivatkozás.

Ha a hivatkozó publikációban egy hivatkozott műre többször történik utalás, a hivatkozott *mű* (publikáció) szempontjából ez *többszörös* vagy *ismételt hivatkozásnak* számít. A szöveg

¹² Vö. MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya. Az egyes tudományágak doktori követelményrendszere. I. Doktori követelményrendszer az irodalomtudomány szakterületén. Letölthető: http://mta.hu/i_osztaly_cikkek/doktori-ugyek-121361 (Az egyes tudományágak doktori követelményrendszere: 01_Specialis_szempontok menüpont alól). A dokumentumban a művelődéstörténet és zenetudomány szakterületén (3. és 8. szakasz) fogalmaznak úgy, hogy ha a kutató „egy művére ugyanabban a munkában ismételten hivatkoztak, külön egy idézetnek számít” (3.2.c), illetve „minden egyes hivatkozás külön idézettségnek számít” (8.2.2.). Ugyanezen osztálynál *A doktori habitusvizsgálat tudománymerési követelményei* is az ismételt hivatkozások külön-külön számításáról szól (2.b). Letölthető http://mta.hu/i_osztaly_cikkek/doktori-ugyek-121361 (A doktori habitusvizsgálat tudománymerési követelményei: 01_Habitusvizsgalat_tudomanymeres menüpont)

L. továbbá: MTA II. Filozófiai és Történelemtudományok Osztálya. Az egyes tudományos bizottságok speciális követelményei. Letölthető: http://mta.hu/ii_osztaly_cikkek/doktori-ugyek-121391 (Az egyes tudományos bizottságok speciális követelményei: 02_Specialis_szempontok menüpont alól). A dokumentumban az 1. Történettudomány, 20. és 22. passzusában van szó a hivatkozásjegyzékről és az összesítő számítás módjáról, miszerint az ugyanarra a műre történt ismételt hivatkozás „önálló és külön-külön figyelembe veendő hivatkozásnak számít. A kérelmező tudományos közleményeire érkezett hivatkozások közül azok, amelyek külföldön megjelent munkákban találhatóak, a hivatkozások mennyiségének kiszámításakor kettőnek számítanak.” (22.)

különböző pontjain való előfordulás szerinti számlálás viszont ezt nem tekinti ismételt (többszörös) hivatkozásnak. E módszerben a hivatkozást minden előfordulásnál egyenként, szöveghelyenként számítják. A hivatkozás ugyanúgy vonatkozhat eredményre, gondolatra, említésre, utalásra, szó szerinti idézésre, bibliográfiai említésre – ezek a tartalmi szempontok viszont itt is feltáratlanok maradnak. A munkahelyemen végzett véleménygyűjtés során a módszer alkalmazásának lehetséges indokoltóságaként említették többek között azt, hogy „rendszerint más-más részletre hivatkoznak”, az idéző „más-más kontextusban” ismétli meg a mű hivatkozását, s a hivatkozások külön-külön számítása ezt a körülményt szeretné kifejezni.¹³ A formálisan többszörös hivatkozások különböző tartalmi elemekre utalhatnak, s ilyen szempontból *nem feltétlenül jelentenek valódi többszöri hivatkozást: nem feltétlenül ugyanarra a gondolatra, megállapításra, eredményre, tézisre vonatkoznak.*

A szövegtopográfiai (szöveghelyenkénti hivatkozások szerinti) granularitással történő nyilvántartás, azok pontos számszerűsítése, valamint annak meghatározása, hogy mit is reprezentálhatna ez a számszerűsítés, sok szempontból problematikus, a véleménygyűjtés során kapott észrevételek is utaltak erre, csak néhány gondolat közülük: a szövegen belül a hivatkozás lehet jórészt stilisztikai kérdés; az állandó néven nevezés helyett a hivatkozás inkább tézis/eredmény mentén halad; hosszabb gondolatmenetben, szubsztanciálisan teszi magáévá a hivatkozott mű eredményeit, s nem nyilvánul meg oldalankénti forrásmegnevezés-ismérlésekben, a hivatkozott részlet(ek) pedig nem választható(k) el a mű egészétől.¹⁴

5. Országos rendszer – az egységes hivatkozás-számbavétel szükségessége

A bibliográfiai szakmai szempontok, az adatbázis architektúra valamint a nemzetközi bibliometriai sztenderdek is megkövetelik, hogy, mint minden adatbázis, az MTMT is egységes adatkategóriákkal és egységesen értelmezett bibliográfiai szinten kezelje a hivatkozási rekordokat. Ez azt jelenti, hogy egy-egy *hivatkozási rekordnak* egy-egy *hivatkozó művet* kellene reprezentálnia. A hivatkozási rekordokon belül azután, kiegészítő adatként történhet a szöveghelyek dokumentálása. Vagy pusztán a tájékoztatás, a visszakereshetőség céljából, vagy a darabonkénti számbavétel céljából, amennyiben erre egyes ágazatokban igény fennáll.

6. Recenziók, egyéb utalások

A szerző közleményeinek fogadtatása a szorosabb értelemben vett hivatkozásokon (eredményre, gondolatra stb. történő utalás, szöveg idézése) kívül más módon is kifejezésre juthat. Ezzel egyúttal azt a kérdést is érinthetjük, hogy mi lehet a tudományos munkásság bibliográfiai eszközökkel történő jellemzésére kialakított jegyzékek gyűjtőköre és milyen típusú utalásoknál, említéseknél lehetne megvonni az adatfelvétel alsó határát.

6.1 Recenziók

Az MTA szinte valamennyi bölcsészet- és társadalomtudományi tudományos szakbizottsága a pályázóktól bekéri az önálló tudományos szerzői kötetek szakmai recenziós visszhangját. Az értékelésnél a recenziók a hivatkozások számának egy részét akár ki is válthatják; van, ahol kikötik, hogy nem veszik figyelembe az olyan könyvbírálatot (sem hivatkozást), „amelyet a

¹³ Intézményemben végzett véleménygyűjtés alapján (2012. január).

¹⁴ Uo.

szervővel szolgálati kapcsolatban álló vagy állt személy írt”.¹⁵ Van, ahol a könyvismertetések, bírálatok számát meghatározott szorzóval felszorozzák és a kapott értéket összevonják a hivatkozásszámokkal, s van olyan eljárásrend, ahol külön súlyozzák a könyvismertetéseket tartalmuk, megállapításaik alapján. A recenzióknak nyilvánvalóan más jelentőségük van, mint a hivatkozásoknak, ezt érzékelteti a Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences kiadásában megjelent, a bölcsészeti és társadalomtudományos területek tudományometriai kérdéseit tárgyaló tanulmány, amely megállapítja: a recenzióknak a két tudományterületen sokkal mélyrehatóbb értékelő szerepe van a pusztán kvantitatív indikátoroknál.¹⁶

A hagyományos személyi bibliográfiákból nem maradhatnak ki a szerző szakmai könyveiről és egyéb munkáiról született értékelő, méltató, bíráló írások. A rövidebb, szélesebb olvasóközönségnek szánt ismertetőktől a szaktanulmány értékű, új eredményeket is felfedő bírálatokig változatos terjedelmű, mélységű, színvonalú és tudományos értékű dolgozatok szülehetnek a recenziók, kritikák körében. Az ismertető, bírálatok tartalmi elemzése csak a formai-műfaji sajátosságok és a tárgyalásmód jellegének (tudományos/ismeretterjesztő) besorolása szintjén tartozik a bibliográfiai feladatok körébe.

6.2 „Felhasznált irodalom”, „további olvasmányok”, válogatott (annotált) bibliográfia típusú említések

Több helyen említik a követelményrendszerekben: „Teljes értékű hivatkozásnak számít [...] a „felhasznált irodalom”, illetve a „további olvasmányok” típusú jegyzékekben való szereplés.” (Történettudomány, művelődéstörténet stb.)

A „Felhasznált irodalom”, „további olvasmányok”, válogatott (annotált) bibliográfia típusú említések a közlemény szövegstruktúrájában általában jól elkülöníthető módon jelennek meg. Ezek a bibliográfiai említések nem hivatkoznak szöveghelyen is a felhasznált irodalomra – például

- mert olyan mértékű és ívű sűrítésről, összefoglalásról vagy szintetizálásról van szó, amely már nem dokumentálható aprólékosan (szaklexikonok szócikkei, tankönyvek fejezetei, történeti, problémátörténeti, kutatástörténeti bevezetők, összefoglalók, nevesebb szakmai társaságok, kiadók összefoglaló kézikönyvei, például az *Oxford Companions* és hasonló sorozatok stb.);
- egy-egy mű olyan válogatott bibliográfiába kerülhet be, amely szakmai publikációnak tekinthető, s a témára vonatkozó kiemelkedő, fontosabb szakirodalmat szemlélve, értékelve foglalja össze.

Tudományos értékük, figyelembe vételük megítélése esetenként más és más lehet, ennek eldöntése nem hárulhat a bibliográfiai feltárára. Amit a bibliográfiai feltárás tehet: az utalás/említés típusának jelölése és megfelelő kategóriába sorolás. A PPKE BTK-n végzett személyi munkásságot követő kísérleti bibliográfiai nyilvántartások alapján ezen a ponton vonnám meg a regisztrálandó adatelemek körének alsó határát, megjegyezvén, hogy ebbe az

¹⁵ MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya. Speciális szakterületi szempontok (letölthető a http://mta.hu/ix_osztaly_cikkek/doktori-ugyek-121451 Speciális szakterületi szempontok: 09_Specialis_szempontok menüpontnál)

¹⁶ *Judging research on its merits : an advisory report by the Council for the Humanities and the Social Sciences.* Amsterdam : Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, 2005, p. 19. http://www.knaw.nl/content/Internet_KNAW/publicaties/pdf/20051029.pdf

adatsávba már csak válogatva volna érdemes a jelentősebb forrásokban megjelenő adatokat beemelni.¹⁷

7. Záradék

A speciálisabb bölcsészet- és társadalomtudományos ágazatokat egyáltalán nem vagy csak nagyon kis mértékben fedik le a nemzetközi indexelő szolgáltatások, hiányoznak a könyvként megjelenő publikációk hivatkozásai, lefedetlenek a nemzeti orientáltságú területek. A publikációkat és hivatkozásokat indexelő források, mivel kevésbé hasznosíthatók, a „puhább” területek többségénél kevésbé vagy egyáltalán nem ismertek. Hogy miért nem érvényesülnek valamennyi tudományos szakágazatban egységesen a nemzetközi tudományometriai sztenderdek – csak behatóbb tudomány-szociológiai vizsgálatokkal deríthetnénk ki. Ettől függetlenül, az egységes adatkezelés kialakítása, az egységes metaadat-értelmezés, elkerülhetetlen a közös adatbázisok építésénél.

A bölcsészet- és társadalomtudományok körében született publikációk fogadtatásának feltérképezésére, a fogadtatásról tanúskodó publikációk bibliográfiai nyilvántartására, a szakterületek komplexitására és igényeire tekintettel, tanácsos volna árnyaltabb számbavételi rendszert kidolgozni, ennek fényében az MTMT országos rendszert is alkalmassá tenni a különféle hivatkozástípusok és az egyéb írásos szakmai fogadtatást jelentő műfajok megkülönböztetett kezelésére. A klasszikus hivatkozásokon kívül így más-más besorolásokkal, konzisztens módon nyílna lehetőség az akadémiai követelményrendszerekben is megnyilvánuló igény teljesítésére, a recenziók valamint a többi jelentősebb, a szerzők munkásságának fogadtatására utaló bibliográfiai adatok nyilvántartására.

Felhasznált források, irodalom

(Az internetes források elérhetőségének ellenőrzése: 2012. március 4.)

A vizsgált MTA szabályzatok, követelményrendszerek:

A Magyar Tudományos Akadémia Doktori Szabályzata (hatályos 2011. december 6-tól)
http://mta.hu/cikkek/?node_id=25995

MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya. Az egyes tudományágak doktori követelményrendszere. I. Doktori követelményrendszer az irodalomtudomány szakterületén.
Letölthető: http://mta.hu/i_osztaly_cikkei/doktori-ugyek-121361 (Az egyes tudományágak doktori követelményrendszere: 01_Specialis_szempontok menüpontnál).

A doktori habitusvizsgálat tudománymérési követelményei Letölthető
http://mta.hu/i_osztaly_cikkei/doktori-ugyek-121361 (A doktori habitusvizsgálat tudománymérési követelményei: 01_Habitusvizsgalat_tudomanymeres menüpont)

¹⁷ Például a Web of Science (Thomson Reuters) tesztelése során látható, hogy a hivatkozásokat nem csoportosítja hasonló kategóriák szerint: az összefoglaló cikkek válogató bibliográfiájában (vagy az eleve bibliográfiaként megjelenő publikációkban) feltüntetett cikk/tanulmány/könyv megkülönböztetés nélkül vegyül el a szigorúbb értelemben vett klasszikus hivatkozások között.

MTA II. Filozófiai és Történelemtudományok Osztálya. Az egyes tudományos bizottságok speciális követelményei. Letölthető: http://mta.hu/ii_osztaly_cikkei/doktori-ugyek-121391 (Az egyes tudományos bizottságok speciális követelményei: 02_Specialis_szempontok menüpontnál).

MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya. Speciális szakterületi szempontok (letölthető a http://mta.hu/ix_osztaly_cikkei/doktori-ugyek-121451 Speciális szakterületi szempontok: 09_Specialis_szempontok menüpontnál).

Szakmai források, szabványok:

Functional requirements for bibliographic records : final report. IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. 1998. Amended, corrected, 2009. <http://www.ifla.org/VII/s13/frbr/>

ISBD : International standard bibliographic description. Consolidated edition. München : Saur, 2011. (IFLA series on bibliographic control, 44)

MSZ ISO 690: 1991 *Bibliográfiai hivatkozások*

Statement of international cataloguing principles. IFLA, 2009. http://www.ifla.org/files/cataloguing/icp/icp_2009-en.pdf

Irodalom:

Dudás Anikó: Tudományos önismeret : az egyetemi bibliográfiák szükségességéről és egy bölcsészettudományi oktatói publikációs adatbázisról. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 55. évf. 3. sz. (2008), 107-126

Garfield, Eugene: Citation indexes for science : a new dimension in documentation through association of ideas. *Science*, 122 (3159) (1955), 108-111 <http://garfield.library.upenn.edu/papers/science1955.pdf>

Judging research on its merits : an advisory report by the Council for the Humanities and the Social Sciences. Amsterdam : Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, 2005. http://www.knaw.nl/content/Internet_KNAW/publicaties/pdf/20051029.pdf

Moed Henk F.: *Citation analysis in research evaluation*. Dordrecht (Netherlands) : Springer, 2005.

Price, Derek de Solla: *Kis tudomány, nagy tudomány*. Budapest : Akad. K., 1979. (Korunk tudománya). Eredeti: 1963.